

ті емес. Алайда жүйке жүйесі және ақыл-ой қызметіне түсіретін ауыртпалық... еш бәсеңдемейді» деп ауызша аударманың қиындығын айтады. Медицина тәжірибесіне сүйенсек, жұмыс кезінде синхронды аудармашының тамыры минутына 160 рет жиілікте соғады екен. Бұл штангашының бір сәттегі штанга көтергенінен 20 рет артық. Кабинада отырған 15-20 минуттан кейін синхронды аудармашылар миға түскен ауыртпалықтан тез шаршайды, сондықтан оған дереу демалу қажет етіледі. Халықаралық маңызды шараларда аудармашылар белгілі бір уақыт аралығында бір-бірімен кезектесіп, алмасып жұмыс істейді. Кейде кабинада екі адам отырса, тіпті 4 аудармашы қатар орналасатын кез болады. Ол мәслихаттың, жиынның өту ұзақтығына, қаралатын мәселелердің ауқымдылығына байланысты. Бұл – нағыз ауыр психологиялық мезет.

Синхронды аударма қос тілділік (биллингвизм) деңгейінде жүреді. Яғни аудармашы екі тілде бірдей ойлау қабілетін меңгереді. Олай болу себебі, ол бір тілдегі қабылдаған сөзді екіншісіне аударумен бірге, керісінше ана тіліндегі сөйленген сөзді өзге тілге аударуға да қатысады. Синхронды аудармашыға мамандануға қажетті дағдылар мыналар:

1. Айтылған сөзді мұқият тыңдау;

2. Айтылған сөзді жедел ойда қорытып, қайта жеткізу;

3. Сауатты сөйлеу және әр дыбысты анық, ашық жеткізе білу;

4. Бір тілдегі ойдан екіншісіне жылдам ауысу қабілеті;

5. Зейін, зерде, есте сақтау қабілетін дамыту;

6. Шешендік өнерді жетілдіру;

Шешендік өнерді меңгеру – аудармашының асыл қыры. Жалпы аудармашы мамандығына даярлануда шешендік өнер мен логика пәні оқытылуы тиіс. Шешен, әдемі сөйлеумен бірге дұрыс, жүйелі түрде ойлай білу ауызша аудармаға мамандануға зор пайдасын тигізеді.

Ал лингвистикалық мезетке келсек, синхронды аударма мамандығы жаңа қалыптасқандықтан, әлі бір жүйеге негізделген әдіс, тәсілдер жоқ, жинақталған тәжірибе де аз. Қазіргі уақытта синхронды аударма ауызша аударманың жоғары түрі саналады. Алайда өзіндік қиындығы да бар. Бұл тек тілді жақсы білуде ғана емес. Сөйленген сөз негізгі тілдің аясынан шығып кеткендіктен, мақсатты түрде тілдік лексикалық, синтаксистік, фонетикалық, стилистикалық түрлерін тегіс қамтуға негізделеді.

Синхронды аударманың тағы бір қиындығы – сөйлеушінің сөзге шорқақтығы, сөйлеу мәдениетін жете меңгермеуі, сөздік қорының аздығы. Мұндай адам сөзі шала. Бірін айтып бітпестен, аударылуын күтпестен екіншісін бастап кетеді. Ойында нақтылық, сөзінде жүйе жоқ немесе дағдылы бір сөзді қайталай береді. Ойын жинақтап, тұжырымдап жеткізе алмайды. Кейде айтып отырған сөзінің соңын түсініксіз тиянақтайды. Не болмаса дауыс бәсеңдігінен аудармашыға нашар естіледі. Бұған акцент, тіл кедергісі, белгілі бір әріпті бұзып айту қосылады. Мұндай жағдайда аударма нашар жасалады. Аудар-

машы қатты қиналады. Ката Ломб пайымдауынша, нашар сөзінің аудармадағы ұғымы: толық емес, дәл емес, шатысып кеткен, грамматикалық және салыстырмалық жағынан таза емес.

Аудармашыға сөйлеушінің, шешеннің даусының құбылып тұруы белгілі бір қиындық туғызады. Кейде адамдарда кездесетін демігу, міңгірлеу (мұрнынан сөйлеу), қырылдау не қатты сөйлеу немесе дауыстың өте төмендігі, жіңішкелілігі аударуға үлкен психологиялық кедергі. Мұндай жағдайда сөйленген сөзге мұқият зейін қойып, мағынасы түсініксіз немесе дауыс кедергісінен толық естілмей қалған сөздер аудармашы ойымен толықтырылып, жүйеленіп жеткізіледі. Шешеннің кейде дауысын тым үдетіп жіберуі (қарқынды сөйлеуі) немесе бәсеңдетуі (кідіріп, мүдіріп сөйлеуі) – яғни дауысының тембрлік (құбылушылық) өзгерістеріне бейімделе білу керек. Салқынқандылық, ұстамдылық, сабырлылық аудармашыға жақсы көмекші. Аудармашылық шешім, табандылық, тапқырлық, жинақылық аударма үдерісінде өз нәтижесін береді.

Аудармашы қандай да бір қателік жіберуден қауіптенбеуі керек. Ауызша аудармада айтылған сөзді түгел қамту да, оны толық мағынасында жеткізу де мүмкін емес. Қандай да бір қателік жібергенде де өте өрескел болмаса, ойға алмау керек.

Әрине, шалақ ойдан шыққан олақ сөздің нашар аудармасына сөйлеушінің өзі кінәлі. Оны әдемілеп, әсірелеп, түзеп, толықтырып, үнемі өндеп отыруға уақыт, мүмкіндік табыла бермейді. Тағы бір ескертін жай, абайсызда басқа ұлт адамдарына қатысты балағат сөз немесе әлдебір ұнамсыз әзіл айтыла қалған жағдайда, оны шешен арына қалдыра отырып, аудармауға да болады. Оны баршаға басқа мағынадағы сөзбен немесе мүлде бөлек мәтінмен айту абзал. Мұндайда аудармашының тапқырлығы мен білімділігі, шеберлігі аса қажет. Бұл, әсіресе, ілеспе аудармада жиі кездесетін жай.

Синхронды аудармашылар жұмысын жеңілдету бағытында кәсіби маман Като Ломб мынадай кеңес ұсынады. Бұл кеңес сөз сөйлеуші, шешендерден талап етіледі.

1. Сөз сөйлеп отырып асықпаңдар, барлық сөзді мұқият айтып шығындар, барлық сөйлемді толық аяқтаңдар. Мүмкіндігінше мағынасын жеткізіндер (бұл келесі сөзді болжауға мүмкіндік береді). Сондай-ақ қажетті грамматикалық құрылым немесе стильді таңдай біліңдер.

2. Егерде тосыннан сөз сөйлесеңдер, жазба тілінің стиліне еліктеуге ұмтылмаңдар, қарапайым сөйлендер, бір сөзді қайталап айтудан тайынбаңдар, сөздеріңнің шешендік үлгіде шықпауына қамықпаңдар.

3. Егер де мәжіліске дейін өз ойыңды сөзбен қағазға мұқият түсіріп алсаңдар, онда мұндай жағдайда сөздеріңіз газет стиліне ұқсамайды, бәрінен бұрын әңгіме жазбасына ұқсайды. Сөз стилі жазбаша болмаса да, әңгімелесу түрінде бола берсін, бәрібір көпшілікке жеткізіледі. Егерде сіздің ойларыңызды қарапайым түрде жеткізу мүмкін болмаса, егер де өзіңіз оқитын дүниені ретке келтіруге дағдыланба-

саңыз, онда әр бөлмеге сөйленетін сөздің көшірмесін беріңіз, ал аудармашы оны ойға тоқып, аудармашылық нұсқасын жедел жасап алады.

4. Спотанды (сыртқы әсерсіз, ішкі себептермен туындаған) сөз сөйлеуге қарағанда синхронды аудармашының тағы бір қиындығы – ойлауға небәрі аз ғана секундтар үлесі тиетіндігі. Бұл ойлау жүйесі сөйлемді қайта аударып шығуға арналады. Яғни, сөз сөйлеуші ойын баяндап айтқаннан кейін, оны аударып болысымен 1-2 секундтан соң тағы не айтатынын аңғаруы тиіс. Сөйлем мағынасы, мазмұны жеткізілетін негізгі сөздің төңірегінде ой жүйелі құрылуы керек. Кейде сөйленген сөзде көптеген сандар, дерек, мәліметтер, техникалық атаулар, терминдер келтіріледі. Мұндай кезде бәрін жинақтап есте сақтап, дереу жылдам айтып шығу керек. Мәселен, сөйлеуші әлдебір кідіріс жасаса, болмаса бір мезет үнсіз қалса – онда ойын жинақтап, дұрыс жеткізуді көздегендігі. Бұл аудармашыға да тиімді. Егер аудармашы кідіріп, үнсіз қалса, қатысып отырғандар мұны қандай да бір қателікке, білместікке санауы мүмкін. Үнсіз қалу – аудармашы үшін үлкен қауіп. Бұл маманның білімсіздігін, кәсіби біліктілігінің төмендігін, тәжірибе аздығын байқатады. «Аузына құм құйылып қалды ма?», «Әлде қалғып кетті ме екен?», «Сөзін ұмытып қалған болар» – деп түрлі сылтау, себепті аяқ астынан ойдан құрастырушылар да табылады. Болмаса кекесінді емеурін білдіреді. Қандай да бір кідірістің соңы аудармашыға абырой әкелмейді.

Сөздердің орын тәртібі әр елде әртүрлі. Неміс тілінен аудару қиын, мұнда небір ұзақ сөйлемдер жиі кездеседі. Бұдан басқа сөйлемнің өзіндік грамматикалық, синтаксистік құрылымы, стилистикалық өзгешелігі аудармашыға қиындық келтіреді. Мамандар неміс тілінен аударма жасаудан гөрі, жапон тілінен тәржімалау жеңіл деп ұйғарады. Жалпы бұл тілде бағыныңқы сөйлемдер мүлде жоқ, ал қытай тілінен ауызша аударудың күрделілігі өз алдына, жазбаша, көркем аударма жасау – өте сирек талантқа тән үрдіс. Қолданылатын иероглифтердің әрқайсысының ерекшелік, өзгешелігін білу, мағынасын айқындау – қиынның қиыны.

Синхронды аударма – бригадалық, ұжымдық түрдегі жұмыс. Аудару бөлмесіндегі әріптес өзінің

жолдасын алмастырып қана қоймайды, сонымен бірге аударма кезінде қажетті сөз мағынасын іздестіруге оған көмектеседі. Синхронды аударма – бұл өзара адамгершілік қарым-қатынасты, бірін-бірі үнемі қолдап, қоштап тұруды қажет етеді. Кейде белгілі сөз мағынасына байланысты мәселе туындаған жағдайда, алдын-ала ақылдасып, ортақ шешімге келген дұрыс.

Қазіргі уақытта халықаралық кездесулер алуан салада, түрлі тақырыпта өтеді. Техникалық, экономикалық, ғылыми, саяси, сауда, мәдени т.б. қатынастарды қамтиды. Мәселен, БҰҰ, ЮНЕСКО және Халықаралық кеден одағы, Бүкілдүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы т.б. жыл сайын қаншама кеңес өткізеді, әралуан мәселелер қарастырады. Мәселен бір шара Алматыда өтсе, келесісі Мәскеуде, тағы біреуі Парижде жалғасады. Мұндайда оған алдын-ала даярланған кәсіби аудармашылар қатысады. Делегациямен бірге барған басқа ел аудармашысына кеңесте қандай мәселе қарастырылатыны, талданытыны, алдағы жиында қандай мәселе күн тәртібіне қойылатынын білу өте маңызды. Өйткені, болашақ талқыланар тақырыпты ойға тоқып, оған әзірлену жұмысты жеңілдетеді.

Синхронды аудармашыға жауапкершілік, үлкен білімділік, биік мәдениеттілік аса қажет. Сөйленген сөзді мұқият қабылдап, жедел ұғыну, бірден есте сақтау, белгілі бір уақыт аралығында ойды жинақтап дереу жеткізу, күрделі жағдайда абыржымау, сабырлылық пен салқынқандылық сақтау, жағдайға шұғыл бейімделу – мамандану сипаты.

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводоведения: Учебное пособие по устному и письменному переводу. СПб., Изд. «Союз», 2003 – 288 с.

2. Чужакин А., Палаженко. Мир перевода. 2000. Introduction to interpreting. М.Р. Валент, 2000 – 184 с.

3. Чужакин А. Мир перевода – 2. Practicum. М.Р. Валент, 2001 – 168 с.

4. Ширияев А.Ф. Синхронный перевод. Деятельность синхронного перевода и методика преподавания синхронного перевода. М., 1979 – 183 с.

***

В статье рассматриваются проблемы синхронного перевода и технология перевода

***

In article problems of simultaneous interpretation and a technology of translation are considered

К. Б. Уразаева

СОВРЕМЕННЫЕ БОЛГАРСКИЕ ПЕРЕВОДЫ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Автор выражает глубокую благодарность за помощь за предоставление материалов сотрудникам посольства Казахстана в Болгарии и за консультации - доктору Софийского государственного университета имени Св. К. Охридского Галине Тотевой Петковой

Сейчас модно говорить о глобализации. О глобализации говорят и в связи с экономическими и политическими объединениями стран, и в связи с

трансгенной мутацией, и с принятием стандартов образования и т.д. На эту тему можно говорить бесконечно, находя все новые и новые контексты.

Как вписывается в переживаемую миром глобализацию казахская культура? Перестает ли она быть казахской или уже переживает качество казахстанской, шире – европейской культуры? Неслучайно в историю современного Казахстана вписалась программа «Путь в Европу», а Европейский клуб стал реальностью, объединившей интеллектуалов страны.

Независимость Казахстана – эта та историческая страница, которая стала началом нового этапа осознания себя частью мира и Европы. Особую и незаметную роль в культурных открытиях играют дипломатические миссии и посольства. Так, открывшееся в конце 2004 года Посольство Казахстана в Болгарии стало проводником не только в мир политики, но и искусства. Вместе с книгой Президента РК Н.А. Назарбаева «Критическое десятилетие» и известного общественного деятеля и лидера болгарской диаспоры в нашей стране О.Дымова о состоянии межнациональных отношений и деятельности Ассамблеи народа Казахстана с симптоматичным названием «Мы, народ Казахстана...» к болгарской общественности пришли лирика жырау, трилогия Ильяса Есенберлина «Кочевники», поэзия и книга Олжаса Сулейменова «Аз и Я», состоялась выставка картин известного художника Ерболата Толепбая. В июне 2008 года журнал «Европа», издаваемый каждые два месяца для знакомства болгарских читателей, главным образом, со странами Европы, впервые посвятил свой очередной выпуск Казахстану. Примечательно, что наряду с материалами о развитии политики, экономики, регионов Казахстана, культурой – классической и современной, а также обычаями и обрядами, в качестве одного из ключевых был представлен материал о поэзии жырау – поистине философской и духовной сокровищнице казахского народа.

В формировании образа страны, народа, культуры значимая роль принадлежит художественному переводу. Хронологию казахской культуры в этом временном срезе открыла трилогия И. Есенберлина. Названия книг с выходными данными: Илияс Есенберлин. Номади. Омагьосаният меч. Превод от руски Валентин Корнилев. София, 2006; Илияс Есенберлин. Номади. Отчаяние. Превод от руски Валентин Корнилев. София, 2007; Илияс Есенберлин. Номади. Хан Кене. Превод от руски Валентин Корнилев. София, 2008 – такова история перевода казахского романа в период с 2006 по 2008 годы. Каждый год – это своего рода маленькая история, когда роман выходил на болгарском языке по одной части. Презентация книги состоялась при активном содействии Фонда И. Есенберлина, возглавляемого сыном писателя – Козы-Корпешом Есенберлиным. В условиях глобализации культуры и современной подачи информации, в связи с исключительной ролью визуализации, важное значение обретает презентация, поэтому вторая часть – «Отчаяние» – сопровождалась премьерным показом в Болгарии фильма «Кочевник», экранизированного режиссером С. Бодровым, а третья часть – «Хан Кене» – с выпуском этого фильма на DVD на болгарском языке.

Широкое представление картины С. Бодрова «Кочевник» с болгарскими титрами не только способствовало знакомству с историей казахского народа и современным киноискусством, но и обогатило понимание художественного замысла известного летописца. Премьерный показ шел с закадровым голосом на казахском языке, позволившем болгарскому зрителю уловить мелодику и фонетику казахской устной речи.

Предисловие к книге И. Есенберлина «Кочевники» на болгарском языке начинается словами: «Книга классика казахской советской литературы Ильяса Есенберлина «Кочевники» является для всех казахстанцев не просто экскурсом в историю их родины, но и художественным стимулом для их национальной самоидентификации, ощущением своей причастности к формированию целого геополитического и культурного пласта на огромном пространстве, называемом Евразией. Сердце Евразии – Дешт-и-Кипчак, являвшийся одновременно империей (с историко-государственной точки зрения), субконтинентом (с географической точки зрения) и гигантским этно-культурным анклавом».

Для читателя книги и зрителя фильма о кочевниках внешний сюжетный ряд воспринимается через семиотический корпус мотивов. Это купола Туркестана и «каменные бабы», войны, христианские миссионеры и мусульманские муллы. Стиль и философия кочевника немислимы без метафор: степной ветер, занесший песком остатки древней культуры, горькая трава полынь, восходящее солнце и закат как обещание надежды возрождающегося дня. Но постановщики картины, писатель, а вслед за ними сотрудники посольства ставили задачу, способствующую реальной интеграции казахской культуры в европейскую. В предисловии это звучит так: «Но внимательный болгарский читатель увидел еще одну важную вещь, листая страницы нашей книги. Может быть, он узнал в образах древних казахских героев – батыров (богатырей) и биев (судей), жырау (поэтов) и ханов – своих предков, живших в таких же походных домах-юртах, слагавших 7- и 8-сложные стихи-песни, носивших похожие воинские доспехи. И доблесть воинов была одинаково безмерной в битвах за свою землю, и правители народов искали для своих сородичей лучшие земли, завоевывая их силой оружия и мудростью государственника. Только изредка они оглядывались назад, пока могли еще видеть земли, которые покинули в поисках лучшей доли. А там – за их спинами – над ровной степью виднелась одна лишь заснеженная вершина Хан-Тенгри...»

И ныне осколки тех народов живут по всей территории Евразии, смешиваясь с другими культурами и этносами, пестуя свой цивилизационный опыт, пытаясь найти оптимальный путь для развития всего человечества, а не только своего народа.

Так мы пришли в век 21-ый... И глазами снова ищем ту горную вершину, которая была маяком для многих народов, о которых нам рассказывает писатель Илияс Есенберлин». Здесь надо отметить,

что предки современных болгар – протоболгары – выходцы из степей Приазовья и Прикаспия, соответственно – наши этнические родственники, и единственный европейский народ, считающий себя по линии протоболгар «тенирианцами», что особенно сближает древних казахов с древними болгарями.

Вслед за Есенберлиным к болгарскому читателю пришел О. Сулейменов с книгой «Аз и Я». Книга «Аз и Я. Книга на благонамерения читател» пришла к болгарскому читателю благодаря армии переводчиков. Это Надя Попова, Красен Камбуров, Татьяна Балова, Маргарита Младенова, Валентин Корнилев, Емил Николов, Иван Есенски. Об этой странице в культуре Казахстана – интервью, данное автором корреспонденту газеты «Экспресс-К» Кульпаш Кобыровой в №63 (16449) от 08.04.2008 «Кириллица - это тюркско-славянское наследие». Это интервью на болгарском языке «Кириллицата е тюркско-славянско наследство» вышло в 4-ом номере журнала «Европа» в 2008 году.

Современная глобализация тюркского мира привела представителей общественности некоторых тюркских народов к переходу на латинскую графику. Одна из задач такого перехода – укрепление культурного обмена через литературу. Корреспондент спрашивает мнение поэта, исследователя, политического и общественного деятеля на этот счет. Ответ Сулейменова: «Кириллица - наше общее тюркско-славянское наследие, и нам терять его нельзя. Я не хотел бы отказываться от него и говорил об этом своим коллегам из некоторых тюркских стран - Турции и Азербайджана. Считаю, что казахстанцам нельзя отказываться от кириллицы». Отсутствие в Евросоюзе объединяющего языка национального общения - того языка, каким был в Советском Союзе русский, укрепляет мыслителя в важности понимания общего наследия и его сохранении.

В условиях, когда художественный перевод перерос статус и функции культуро-регерской миссии и стал способом осознания единых корней и общих истоков, настало время задуматься над тем, каковы перспективы казахской нации на путях европеизации.

В настоящей статье мы хотели бы проиллюстрировать роль художественного перевода в межкультурной коммуникации на примере болгарских переводов казахской литературы. Современные исследователи, благодаря результатам развития компаративистики, пришли к пониманию роли художественного перевода как части истории литературы. Болгарские художественные переводы казахской литературы уже формируют историю казахской культуры, стали важным сегментом литературного процесса.

Болгарии была открыта поэзия жырау. Впервые она зазвучала в предисловии ко второй книге трилогии Есенберлина песнями «Бұл заманда не ғаріп» (Асан Қайғы) и «Алаң да алаң, алаң жұрт» (Қазтуған). Глубокою метафорику жырау и философскую глубину постигал известный болгарский поэт Атанас Звездинов. Позднее Звездинов продолжил поэтические переводы жырау. Песни «Тоғай, тоғай, тоғай су» (Допамбет), «Би Темірге бірінші

толғау», «Қоғалы көлдер, ком сулар» (Шалкиіз) в переводах Звездинова сопроводили статью о жырау «Поэзията на жырау: звънк поток от размишления» в 4-ом номере журнала «Европа» (2008). Звездинов переводил песни жырау с русских переводов К.Б.Уразаевой (статья на болгарский язык переведена со статьи, написанной на русском языке тем же автором русских переводов жырау).

Атанас Звездинов (1943) - болгарский писатель, поэт, переводчик и журналист. Работал редактором на Болгарском национальном радио и в многих издательствах. Автор более 20 поэтических и прозаических книг для детей и взрослых. Известен как автор басен.

Болгарский поэт придерживается стратегии буквального перевода. Если вспомнить историю переводоведения, то на память приходят слова М.Л.Гаспарова о предпочтительности разных стратегий для разных категорий читателей. Так, вольный перевод оправдан для читателя, в меньшей степени знакомого с культурой народа текста-источника. А буквальный предполагает наличие фоновых знаний для читателя иной культуры.

Стиль песни-притчи Асана Кайғы «Что несчастье в этой жизни»? организован параллелизмами, реконструирующими систему оппозиций. Оппозиции реализуют сакральный смысл ценностных понятий казахов. Смысл ценности в силу утилитарных представлений коррелирует со значением неполноты. Парные значения отражают закон симметрии в восприятии мира кочевником. Рефрен – «ғаріп» - ключевое в идее песни. В народном представлении, получившем развитие в фольклорно-эпической традиции, мотив сиротства, одиночества, нищеты – это разные уровни полисемии, обеспечивающие полифонию смыслов. Конфликта интерпретаций здесь нет. Сакральное знание казахов соединило в единое понятие эти значения.

Рефрен – основа смыслопорождения, основа параллелизма. Вопрос: «Без чего жизнь является неполной» (фактически: «Без чего жизнь лишена смысла»?) вызывает философскую сентенцию, которая характеризуется основными понятиями, регулируемыми быт и бытие казахов. Онтологический статус этих понятий – способ сакрализации мира. Умным (достойным) недостает изящного слова, старикам – друзей-сверстников, незамужней девушке – сородичи в лице невестки (жены старшего брата), кочевью – пасущихся стад, большому озеру – гусей и уток, учителю (духовному) – учеников (последователей), батыру (богатырю) – родни, его племени.

Для иноязычного читателя безусловна обобщенность понятий. В оригинале за счет семиотической природы образов-сигналов – это номинации. Номинативность определяется семейным статусом, отношениями социальной и семейной иерархии и родства (свояченица-невестка, мужчина и племя, старики и сверстники-друзья). С точки зрения инокультурного контекста, антропные образы и локусы: гуси-утки, кочевье-стада анонимны. Для носителя казахской культуры – это концептосфера.